

Književnost i ideologija - Nataša Vasić

Da se slučaj komedijant poigravao i sa delima umetničkim, dokaz su sudbine Nušićevog Sumnjivog lica i Lazarevićeve Švabice, dela koja su ugledala svetlost dana uprkos očekivanjima njihovih autora. Da su mnogi autori dela vrhunskih estetskih kvaliteta, poput Paunda i Hamsuna pali na etičkom ispitu, oduševljeno podržavši fašizam – i to je poznato. Manje se razmišlja o piscima čija su dela, bez njihove volje – u slučaju Lazarevića posmrtno, što stvar olakšava – na manje očigledne načine, a ipak besramno, korišćena za promovisanje ideoloških obrazaca, koje, da su im bili savremenici, teško da bi podržali.

Tri pripovetke, izdate u Nedićevoj strogo kontrolisanoj Srbiji oko pola veka posle smrti pisca, nisu mogle biti objavljene slučajno, ili samo zbog umetničke vrednosti. Uprkos ustaljenom prosuđivanju o Lazareviću - pravniku, lekaru, doktoru medicinskih nauka, prevodiocu, tvorcu srpske psihološke realističke pripovetke, čije delo i danas - posle brojnih prilika i mogućnosti za prevrednovanje - ostaje deo kanona srpske književnosti - estetski kriterijumi nisu bili razlog objavljivanja ovih pripovedaka te 1943. godine.

Pošto je ovaj izbor bio (i ostao) tek jedan od mogućih izbora Lazarevićevih dela, nameće se pitanje zašto baš one; zašto je, recimo, izostavljena antologijska pripovetka *Sve će to narod pozlatiti*.

U vreme kada je objavio ove pripovetke (1879.g. *Prvi put s ocem na jutrenje*, pod nazivom *Zvona s crkve u N.*; 1882.g. *Na bunaru i Školska ikona*), Lazarević više nije onaj nekadašnji velikoškolic sa pravnog odseka, ni pripadnik omladinskog pokreta inspirisanog idejama i radom Svetozara Markovića, ni pisar studentskog društva *Pobratimstvo*, kojim su upravljali studenti socijalisti. U to vreme on je svoj stav o sukobu novog koje je dolazilo i starog koje se borilo da opstane konačno profilisao: već se bio odvojio od *novih ljudi* i *nove nauke* i postao njihov protivnik. Igrom slučaja, tu je početak puta koji će voditi ka objavljivanju pomenute ratne zbirke.

Te 1943. godine, Nedić se uveliko, sam i pomoću propagandnog aparata, neshvatljivo koristeći i ličnu tragediju - promovisao kao sin naroda, ali i otac nacije i države, koji se žrtvuje za svoju decu; domaćin nacije, pregalac poslat da zaštiti narod, obnovitelj Srbije. Njegovu ljubav zasluživali su seljaci, radnici, omladina, oni koji nisu pali u kandže internacionalizma, individualizma i komunističkih i semitskih ideja. Lazarevićeve tri pripovetke u tim okolnostima bile su vrlo upotrebljive. Njihovo objavljivanje pokazuje na osnovu koje ideološke matrice je trebalo da bude formiran (revidiran) kanon srpske književnosti. One idu i uz ideje Vladimira Velmar Jankovića da državu i narod može spasiti samo zdušno pristajanje uz stare životne oblike, svetitelje, junake, prosvetitelje; uz zajednicu za koju je svaki pojedinac vezan.

U pripoveci *Prvi put s ocem na jutrenje*, čiji je sadržaj opštepoznat, jer se i danas, kao kanonsko delo, nalazi u čitankama, nad porodičnu idilu nadvio se i gotovo ju je uništio porok novog doba - kockanje, čija žrtva postaje otac porodice. Krhotine onog što je svemoćna glava porodice uništila, spasava - da bi se od njih ponovo počelo graditi novo - žena-majka: neprimetna, potčinjena, nećujna, pokorna, ali snažna i spremna da mudro povuče porodicu ka spasenju. Zahvaljujući odličnoj psihološkoj motivaciji i portretisanju likova, čitalac ovaj sunovrat prati, strepeći i sam od Mitrovih narednih poteza, i gnušajući se opskurnih likova koji ga okružuju. Antologijski dijalog muža koji je stigao do dna i žene, rešene da ga podigne vodi Mitra do unutrašnjeg preobražaja, koji se *ospoljava* simboličnim, uverljivo motivisanim odlaskom u crkvu sa sinom. Moral i etika su podrazumevane kategorije, ali autor uspeva da izbegne zamku moralisanja i moralizatorstva.

Obrazac fabule pripovetke *Na bunaru* je sličan: i Mitar i Anoka strmoglavo tonu - Mitar u kocku, Anoka u samoljublje; i Mitar i Anoka, svako na svoj način, zlostavljaju porodice; i Mitar i Anoka stižu do tačke iz koje može uslediti ili nekakav fatalni kraj ili povratak na jedini pravi put, u okrilje zajednice; i Mitar i Anoka vraćaju se zajednici, *izlečeni*, u šta čitalac veruje kad čuje da Mitar zove sina u crkvu, i kad vidi skrušenu Anoku s porodicom na bunaru. Doduše, oporavak Mitrove porodice biće dug, a u Anokinu porodicu poremećena ravnoteža vraća se gotovo momentalno.

Duža i kompleksnija, *Školska ikona* slika seosku idilu kojom decenijama upravlja seoski pop, sličan starozavetnom proroku i sudiji koji rešava sve probleme u selu, čija reč je prva i poslednja, u čije sudove niko ne sumnja, koji, ako treba, pretnjama, grdnjama, kletvama održava sklad zajednice. Poput nekih starozavetnih ličnosti i on u poznim godinama dobija dete, ćerku Maru. Dok pop, koji ostaje udovac, vaspitava selo, uz njegov blagoslov, selo odgaja i vaspitava njegovu ćerku. Jasan, uređen, ustaljeni život urušava se kad se Mara, koja je po savetu vladike stekla obrazovanje i videla sveta, vrati u selo i postupi po svojoj volji: krene u bekstvo sa učiteljem, od strane sumnjičavog seljaka proglašenog *Čivutinom*, seoskim izrodom. U dramatičnoj završnici uz simboličan požar, spasavanje školske ikone, popovo umiranje tokom kog on menja pogled na svet, sve se okončava Marinim povratkom, očevim oprostajem i blagoslovom, a epilog je Marino docnije učiteljavanje u selu.

U svakoj od pripovedaka izbija potencijalno fatalan konflikt između dva dijametralno suprotna, nepomirljiva sveta dihotomija: kolektivno/individualno; staro/novo, tradicionalno/moderno; patrijarhalno/napredno. Svestan postojanja novog, modernog, individualnog i naprednog, pisac ga osuđuje na propast. Svestan iskušenja koja prete da unište staro, tradicionalno, kolektivno, patrijarhalno, pisac mu uliva snagu da pobedi. Između dva sveta nema pomirenja: patrijarhalni svet zajednice je ispravan, i onaj ko od njega otpadne, propada, ako zajednica ne ukroti njegovu individualnost, ne poništi ono drugačije u njegovoj ličnosti i ne asimilira ga. Mitar, Anoka, Mara, zbog svog otpadništva, koje prati njihove težnje ka ostvarenju individualnih aspekata ličnosti, krše pravila koja niko pre njih nije ni pomislio da prekrši. U otpadništvu ne pronalaze sreću i mir jer njih u otpadništvu nema; oni su zabludele ovce koje će, kad se slome i prihvate dogme zajedništva, stići do smirenja i/ili sreće - bar prividno, kao u Marinom slučaju. Izazovan je lik učitelja, koji krši pravila skandalizujući okolinu i popa. Njegov portret pokazuje da pisac govori i nešto drugo osim onog što se čini da želi da kaže; iz ambijenta koji vidi kao nazadan i primitivan, učitelj nestaje, verovatno poražen zbog neostvarene ljubavi, i u potrazi za sredinom koja će biti skup individualno ostvarenih ličnosti, a ne skup pojedinaca koji su svoje individualnosti poništili i prineli na žrtvu kolektivu.

Kolektivitet zajednice ne trpi individualno. Pojedincu nije dopušteno da bude srećan ako se drzne da radi po sopstvenoj volji. Ono što je individualno strada i kad nije apriori negativno. Mitar je kriv, i njegov povratak na pravi put vraća veru i radost. Ali učitelj, koji odustaje od svog prosvetiteljskog zadatka - nije li on napredna individua, koja teži slobodi, a melje je zaostali kolektiv? Zar Mara mora odustati od ljubavi? Ne bi li se, u drugim uslovima Anokina individualnost transformisala u nešto pozitivno?

Kanon srpske književnosti, kao i svaki drugi, krut je do rigidnosti, ali i otvoren za povremena preispitivanja, prevrednovanja, podmlađivanja. Razmišljanje o tome zašto baš te tri pripovetke, tera nas da *priznamo* očigledan uticaj vanestetskih faktora poput ideološke orijentacije autora ili vaspitno-obrazovnog potencijala dela, na uspostavljanje kanona.

Kako uopšte zanemariti piščeve neprihvatljive, retrogradne, subverzivne stavove o nacionalnim vrednostima oko kojih je postignut društveni konsenzus. Ako nam je danas prihvatljivije nego ranije da - zarad vrhunskih pripovedačkih stranica - zažmurimo pred činjenicom da je Dragiša Vasić u odsudnim trenucima bio na pogrešnoj strani, opet je njegovo delo u kanonskom korpusu stidljivo prisutno, a i to najpre zahvaljujući višegodišnjem i temeljnom istorijskom revizionizmu. Kako bismo danas gledali na zamišljenog autora vrhunskog dela, koji je, recimo, učestvovao u ratnim zločinima u poslednjem balkanskom ratu, ili ih makar otvoreno podržavao? Iako je biografski metod u književnoj kritici relikv prošliosti, teško da bismo takvog uključili u korpus velikih stvaralaca koji čekaju još da sud vremena potvrdi kanonsku vrednost njihovih dela. Uz to, pojam kanona podrazumeva krutost u čuvanju postojećeg i opreznu otvorenost pred novodolazećim, a krutost se mobilise pred opasnošću da se u kanon ušunja nešto suprotno nacionalnim i državnim interesima. To ne znači apsolutnu uskogrudost i olako odbacivanje onog što je sa tog stanovišta neprihvatljivo, ali ni spremnost da se u ime estetike prihvati sve. Zato u nedićevskom izboru Lazarevićevih pripovedaka nema pripovetke *Sve će to narod pozlatiti* - u kojoj zajednica, to sigurno utočište za Lazarevićeve junake, od nesrećnog ratnog invalida beži kao od pošasti i zaraze.

Nedić je želeo tzv. Novu Srbiju, patrijarhalnu, korporativnu, teokratsku državu, državu braće i sestara (Srba i Srkinja), u kojoj nema mesta levičarstvu, modernizmu, liberalizmu, državu koja će obnoviti krvne zadruge, čijim je nestankom otpočelo propadanje naroda. On i njegovi portparoli (Gregorić, Stefanović...) ideal vide u srpskoj seljačkoj zadružnoj državi, bliskoj idejama nacionalsocijalizma. Kada se to zna, jasno je zašto su u strogokontrolisanoj državi, u kojoj je pod lupom bio i čitav (strogo kontrolisan) kulturni život, Lazarevićeve pripovetke imale *časť* da budu objavljene.

Što se tiče današnjice, izvesno je da istovremeni planski i spontani revizionizam, odnos prema skorašnjim ratovima i nerešen problem suočavanja sa zločinima učinjenim u nedavnoj prošlosti, neće ostati bez uticaja na formiranje kanona, oko čega ćemo mi polemisati, a o čemu će konačan sud dati buduće generacije.

Literatura:

1. Laza Lazarević, *Tri pripovetke, Srpska knjiga*, Izdavačko i prometno a.d. *Jugostok 1943*,
2. Olivera Milosavljević, *Potisnuta istina, Kolaboracija u Srbiji 1941-1944*, Helsinški odbor za ljudska prava, 2006,

<https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Ogledi07.pdf>

3. Rastko Močnik, *Koliko fašizma*, Arkzin d o o, Zagreb 1998/99.

http://novi.uciteljneznalica.org/PDF/arhiva%20autora/1070_Koliko%20fasizma%20ocr.pdf